
РОЗУМНИЙ ЕГОЇЗМ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ І СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

УДК 101.1:17.035.1

Патлайчук О. В.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Досліджується еволюція поняття "розумний егоїзм". Розкривається сутність його трактування в різні історичні періоди.

Ключові слова: розумний егоїзм, особистий інтерес, суспільний інтерес, Аристотель, Гельвецій, Чернишевський, Ніцше, Айн Ренд.

Постановка проблеми. Термін "розумний егоїзм" в останні десятиліття вельми поширився на пострадянському просторі. Як характеристика певної філософсько-етичної позиції, він використовується в найрізноманітніших соціально-політичних і повсякденних ситуаціях. Так, наприклад, російський лікар-психотерапевт Н.Н. Наріцин обґрунтовує необхідність розумного егоїзму для поліпшення психічного стану людини при її контакті з навколишнім соціальним середовищем [8]. Правила поведінки людини в суспільстві формулює у своїй книзі "Карнегі по-російському, або Самовчитель розумного егоїста" А.М. Васютін [2]. Про необхідність узгодження задоволення особистих потреб сучасного роботодавця із суспільним благом говорить у статті "Розумний егоїзм роботодавця" Е. Майорова [6]. Про "правильний" егоїзм розмірковує в онлайн-курсі "Школа керування долею" психолог Г. Павленко [11]. Поради жінкам дає в замітці "Як правильно поводитися з чоловіком: принцип розумного егоїзму" сайт "InMoment" [5]. Ця тематика широко обговорюється у пресі, інтернет-виданнях, блогах. По ній проводяться конференції, семінари, навчальні курси.

У зв'язку з вищевикладеним становить інтерес дослідження еволюції поняття "розумний егоїзм", яке дотепер не може бути визнане повним і завершеним.

Метою роботи є дослідження еволюції поняття "розумний егоїзм" і

розкриття сутності його трактування в різні історичні періоди.

Викладення основного матеріалу. Згідно домінуючим в даний час уявленням, егоїзм (себелюбність) – це поведінка, яке цілком обумовлене думкою про власну користь, перевагу своїх інтересів над інтересами інших людей [14, с.546]. Вважається, утім, що у турботі про свої інтереси немає нічого негожого. Вона є наслідком природного інстинкту самозбереження і необхідна для усвідомлення і реалізації цінностей, закладених в особистості, для удосконалювання власних задатків і здібностей. Егоїзм – це коли людина піклується про себе на шкоду іншим, за рахунок інших, коли в конфліктній ситуації зіткнення особистих інтересів і інтересів інших людей робить вибір на свою користь і на шкоду іншим.

Розглянемо як змінювалися з часом розуміння і ціннісна оцінка егоїзму в європейській культурній традиції.

Античну етику значною мірою формувало укладене ще в передфілософських формах культури уявлення про досконалу (гідну, добродісну) особистість і досконале (гідне, щасливе) життя. Ситуацію, що створилася в античний період, Аристотель коментував таким чином: "Тим, хто найвищою мірою себе любить, ставлять це в провину й на посоромлення кличуть їх себелюбами, і вважається, що дурна людина усе робить заради самої себе, причому тим більше, чим вона гірше, [...] добрий же [робить учинки] в ім'я прекрасного і тим більше, чим він краще, причому заради іншого, а своїм зневажає" [1, с.256].

До Аристотеля сучасні дослідники відносять і **зародження концепції розумного егоїзму** [4]. З його погляду, далеко не всякий егоїзм є явищем негожим. Якщо під себелюбами розуміти людей, які прагнуть привласнити собі велику частку майна, почестей та тілесних задовольень, то таких більшість, і вони безумовно гідні осудження. Вони своєкорисливі, "... догоджають своїм потягам і взагалі пристрастям, тобто далекій від розмірковування, [нерозумній] частині душі" [1, с.257]. Від них необхідно відрізнити людей, яких також можна назвати себелюбами, але тільки в деякому вищому значенні. Вони роблять добродісні, моральні вчинки і дорожать цим, догоджають собі в цьому. Роблячи прекрасні

вчинки, вони і самі одержують користь і роблять послуги іншим. Це себелюби іншого роду, ніж колишні. Вони розрізняються настільки, наскільки відрізняється життя по розуму від життя по пристрасті, а прагнення до морально прекрасного – від прагнення до удавано корисного. Себелюби цього роду роблять те, що повинно; адже вони підкоряються розуму, а розум завжди вибирає найкраще [1, с.258].

Однозначно негативну оцінку одержує егоїзм (себелюбність) у християнській етиці. У ній він рівнозначний поняттю гріховності, пошкодженню людини. Егоїзм розглядається як сукупність пристрастей, які протилежні чеснотам і мають своїм джерелом самолюбство.

У філософії епохи Відродження сувора аскетичність християнської етики стала поступово змінюватися іншими уявленнями про сутність людини та її особистий інтерес. Пануючою залишилася думка, що людина є істотою глибоко егоїстичною. Вважалося, що егоїстичність ця викликана або споконвічною зіпсованістю людської природи (Н. Макіавеллі), або нерозумною організацією суспільства (Т. Мор) [4]. Однак ця людська властивість вперше одержує виправдання – як наслідок прагнення до самозбереження.

Подальший розвиток даних поглядів в епоху Просвіти призвів до появи теорії розумного егоїзму, обґрунтування якої дав у своїй роботі "Про розум" (1758) французький філософ К.А. Гельвецій. Багато людей, говорив він, неправильно вживають слово "себелюбність" і мають про його значення недостатньо ясні уявлення. Даний термін зовсім не рівнозначний таким негативно оцінюваним поняттям як "марнославство", "жадібність" та ін. Себелюбність, або любов до себе, є ні чим іншим, як відображенням в нас природою почуттям, пов'язаним із збереженням роду. Це почуття перетворюється в людині в порок або в чесноту залежно від смаків і пристрастей, які її надихали.

Треба розглядати людей такими, якими вони є, стверджував Гельвецій, як би це ні було прикре для нашого марнославства. А оскільки люди люблять тільки самих себе і байдужі до інших і не породжені ні добрими, ні злими, то і

"дратуватися наслідками їхньої себелюбності – значить скаржитися на весняні бурі, літню жару, осінні дощі та зимову холоднечу" [3, с.174].

Себелюбність та особистий інтерес, говорив філософ, є причиною всіх наших дій, як гарних, так і поганих. Критерієм же, за яким варто оцінювати добродійність вчинків, є їхня відповідність суспільному благу (суспільному інтересу). (Необхідно відзначити, що Гельвецій не розділяв поняття "суспільство" і "держава".) Характеризуючи поняття "розумного егоїзму (себелюбності)", він говорив: "Є люди, яким [...] гаряче прагнення до слави і поваги вселяють таку ж любов до справедливості і чесноти, яку звичайні люди мають до величі і багатства. Такі добродійні люди вважають корисними для себе ті вчинки, які справедливі і погоджені з загальним благом, або принаймні йому не суперечать" [3, с.185]. Утім, таких людей дуже мало. Майже все людство – це люди, які зайняті винятково своїми інтересами і ніколи не думають про інтерес загальний. Вони зосереджені тільки на власному благополуччі.

Теорія Гельвеція, доповнена антропологічними поглядами Фейербаха, визначила етичні побудови російського мислителя Н.Г. Чернишевського. При уважному дослідженні спонукає, що керують людьми, писав філософ, виявляється, що всі дела, гарні і погані, шляхетні і низькі, геройські і легкодухі, відбуваються у всіх людях з одного джерела: людина робить так, як приємніше їй, керується розрахунком, який велить відмовлятися від меншої вигоди або меншого задоволення для одержання більшої вигоди, більшого задоволення. Цим, утім, різниця між гарними і поганими вчинками зовсім не зменшується: "Ми знаємо, що алмаз і вугілля – усі той самий чистий вуглець, але проте алмаз є алмаз, річ надзвичайно дорогоцінна, а вугілля – усе-таки вугілля" [15, с.239].

При детальному розгляді вчинків, названих добрими, стверджував Чернишевський, ми знаходимо, що в них в усіх є одна спільна риса: "Окрема людина називає добрими вчинками ті справи інших людей, які корисні для неї; у думці суспільства добром визнається те, що корисно для всього суспільства чи для більшості його членів; нарешті, люди взагалі, без розходження націй і станів, називають добром те, що корисно для людини взагалі" [15, с.240].

У романі "Що робити?" (1863) Чернишевський дав детальну характеристику

свого морального ідеалу – "нових людей", прихильників теорії розумного егоїзму. "Бачиш, [...] проникливий читач, – писав він, – які хитруни ті шляхетні люди, і як грає в них егоїзм: не так, як у тобі, государ мій, тому що задоволення знаходять вони не в тім, у чому ти, государ мій; вони, бачиш, вищу свою насолоду знаходять у тім, щоб люди, яких вони поважають, думали про них, як про шляхетних людей, і для цього, государ мій, вони клопочуть і придумують усякі штуки не менш ретельно, ніж ти для своїх цілей, тільки цілі у вас різні, тому і штуки придумуються неоднакові тобою і ними: ти придумуєш погані, шкідливі для інших, а вони придумують чесні, корисні для інших" [16, с.274].

У розглянутих вище концепціях розумного егоїзму при всьому розходженні підходів **можна виділити деякі спільні риси**. По-перше, розумний егоїзм (розумну себелюбність) необхідно відрізнити від звичайного людського егоїзму. По-друге, якщо звичайний егоїзм з етичної точки зору є річчю безумовно негативною (або, як мінімум, несхвалюваною), то вчинки, здійснювані відповідно до розумного егоїзму, є безумовно добродієними. По-третє, **зміст і етична цінність розумного егоїзму полягають у здійсненні вчинків, які приносять користь усьому суспільству**.

Ці риси складають класичне трактування розумного егоїзму, яке домінувало в європейському суспільстві з античних часів до перших десятиліть ХХ ст.

Необхідно відзначити, що вже в середині ХІХ ст. стали з'являтися теорії, які принципово відрізнялися від традиційних поглядів на дане питання. Так, у роботі "Єдиний і його власність" (1845) німецький філософ М. Штірнер уперше в європейській філософії дав етичне виправдання суцільно егоїстичної точки зору.

Подальший розвиток ідеї, висловлені Штірнером, одержали тільки через кілька десятиліть у роботах другого німецького мислителя – Ф. Ніцше, з ім'ям якого вони з тих пір і ототожнюються.

Забобон, відповідно до якого "моральний" і "неегоїстичний" суть рівноцінні поняття, вважав філософ, панує в сучасній Європі із силою "нав'язливої ідеї" і психічного розладу. Це питання поставлене в принципі неправильно. Людиною в її житті керують інстинкти (пристрасті, бажання). Усе її свідоме мислення необхідно віднести до діяльності інстинктів. За всією логікою стоять фізіологічні

потреби (харчування, виділення, обмін речовин і т.д.). Людський світ є світом реалізації інстинктів окремих індивідів.

На думку Ніцше, усі існуючі системи моралі, і в першу чергу християнська, спрямовані на стримування інстинктів окремої особистості. Ці системи повинні бути відкинуті. Необхідно провести переоцінку цінностей. Під мораллю повинно розуміти саме вчення про відносини влади. Навколишній світ може бути осмислений і "піддається обчисленню", говорив філософ, але не тому, що в ньому панують якісь закони, "... а тому, що абсолютно немає законів і кожна влада в кожному мить виводить свій останній висновок" [10, с.31].

Задоволення своїх інстинктів, і в першу чергу волі до влади, говорив Ніцше, є позитивним для індивідуума і людського роду в цілому. Такі поняття, як "провина", "покарання", "справедливість", "чесність", "свобода", "любов" і подібні їм (т.зв. "ідіосинкразія (хворобливі реакції) громадськості"), повинні бути з життя усунуті. Питання "що я повинний" при цьому логічно змінюється на питання "що я можу". Так, відзначав філософ, наслідуючи цим принципам, "незліченна безліч індивідів вищої породи гинуть тепер, але хто вцілів, той сильний, як чорт" [9, с.94].

Під впливом ніцшеанських поглядів у другій половині XX ст. відбулася трансформація поняття "розумний егоїзм". Особливу популярність спочатку в Сполучених Штатах Америки, а потім і в багатьох культурно залежних від неї країнах (в останні роки також у Росії та Україні), придбали погляди письменниці і філософа російського походження Айн Ренд (Аліси Розенбаум) (1905-1982). У 1991 р. за результатами дослідження Бібліотеки Конгресу її роман "Атлант розправив плечі" (1957) був визнаний "найбільш впливовою книгою у США після Біблії". Опитування агентства "Zogby International", проведене у листопаді 2008 р., показало, що роман прочитали 8,1 % дорослих американців, причому 15 % з них – люди з річним доходом більше 100 тис. дол. [7].

Дискутуючи з Чернишевським, із творчістю якого вона була прекрасно знайома, Айн Ренд створила свою власну теорію розумного егоїзму. Ні про який суспільний інтерес мова тут уже не йде. Первинними є тільки особисті інтереси, вони ж і повинні бути для людини єдиними. Кожна жива людина, вважала

філософ, – це самоціль, а не засіб для досягнення чийхось цілей або чийогось блага. Отже, людина – кожна людина – призначена для самої себе. Вона не засіб для існування інших. Вона повинна жити для своєї власної користі, не жертвуючи себе іншим і не приносячи інших у жертву заради себе.

На думку Айн Ренд, коли чиєсь бажання (у тому числі соціальної групи, більшості і т.п.) має етичний пріоритет, а задоволення цього бажання є етичною метою (приклад – "найвище щастя найбільшого числа людей"), людям залишається лише ненавидіти, боятися і знищувати один одного, оскільки їх бажання та інтереси неминуче зіштовхнуться.

Для досягнення свого щастя людині зовсім не обов'язково ущемляти особисті інтереси інших людей, стверджувала філософ. **"Розумний егоїзм"**, у трактуванні Айн Ренд, – **це переслідування своїх особистих інтересів не на шкоду інтересам інших членів суспільства.** Розумні люди не роблять як дикуни, що уявляють собі особисті інтереси лише як прагнення урвати шматок. Їхнє існування – це не хвилине фізичне існування купи м'язів та інстинктів. Вони взаємодіють як торговці, які дають одне замість іншого.

Для чого ж "розумним" людям необхідно враховувати інтереси інших членів суспільства? Може в цьому і полягає який-небудь "суспільний інтерес", проявляється яка-небудь турбота про цих членів суспільства? Нічого подібного. Айн Ренд чітко прояснює свою позицію: "Що таке людство взагалі? Коли ми вимовляємо ці слова, нам уявляється щось велике і значне. Але, фактично, це ті люди, з якими ми зустрічаємося в житті. Подивитися на них. [...] Адже навкруги одні домогосподарки, що торгуються з продавцями, сопливі діти, що пишуть на тротуарах лайки, і п'яниці. [...] Ось воно ваше "людство взагалі!" [13, с.321].

Необхідність "розумності" егоїзму пояснюється іншими факторами. Просто, існуючи у суспільстві, людина повинна підкорятися діючим у ньому певним правилам і нормам. Якщо вона для досягнення своїх **поточних** особистих цілей ці норми і правила буде порушувати, то буде цим суспільством покарана. А отже, для неї проблематичним стане виконання її **довгострокових** особистих інтересів. "Розумні" люди так не роблять. ("Нехай вона (людина – О.П.) оголосить [...] що завтра збере врожай, з'ївши увесь запас зерна сьогодні, і

реальність зітре її в порошок, як вона і заслуговує", говорила Айн Ренд [12, с.1185].)

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що в трактуванні Айн Ренд "розумний егоїзм" мало чим відрізняється від звичайного егоїзму. Використання ж добавки "розумний" обумовлюється спробою відмежуватися від терміну, якому історично наданий різко негативний значеннєвий відтінок.

В останні десятиліття посилення американського впливу привело до поширення теорії розумного егоїзму Айн Ренд на території пострадянських країн. Необхідно при цьому відзначити, що вітчизняними її послідовниками "розумний егоїзм" трактується в найрізноманітніших варіаціях, багато з яких дуже здивували б американську письменницю.

Висновки:

1. З часом поняття "розумний егоїзм" безупинно еволюціонувало.
2. Посткласичне, сформоване в останні десятиліття під впливом ідей Ніцше, трактування "розумного егоїзму" принципово відрізняється від його класичного трактування.

Література

1. *Аристотель*. Никомахова етика // Аристотель. Сочинения в 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53-293.
2. *Васютин А.М.* Карнеги по-русски, или Самоучитель разумного эгоиста. – М.: Феникс, 2005. – 320 с.
3. *Гельвеций К.А.* Об уме // Гельвеций К.А. Сочинения в 2 т. – М.: Мысль, 1973. – Т. 1. – С. 143-603.
4. *Гусейнов А.А., Иррлицы Г.* Краткая история этики. – М.: Мысль, 1987. – 589 с.
5. *Как правильно вести себя с мужчиной: принцип разумного эгоизма* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.inmoment.ru/beauty/love/behave-with-man.html>.

6. Майорова Е. Разумный эгоизм работодателя // Управление персоналом. – 2009. – № 12. – С. 7-12.

7. Минаев С., Шкуренко О. Образ кризиса в нерусской литературе // Коммерсант-Власть. – 2008. – № 45 (798). – С. 3-4.

8. Нарыцын Н.Н. Разумный эгоизм и альтруизм в разумных пределах [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.naritsyn.ru/selfhelp/all/samopozn/egoizm.htm>.

9. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей. – М.: Культурная революция, 2005. – 880 с.

10. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: Прелюдия к философии будущего. – СПб.: Азбука-классика, 2006. – 240 с.

11. Павленко Г. О "правильном эгоизме" [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.gennadij.pavlenko.name/best-love/pretext-yourself>.

12. Рэнд А. Атлант расправил плечи. – М.: Альпина Паблишерс, 2009. – 1364 с.

13. Рэнд А. Источник – М.: Альпина Паблишерс, 2011. – 800 с.

14. Философский энциклопедический словарь / Под ред. Е.Ф. Губского и др. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 576 с.

15. Чернышевский Н.Г. Антропологический принцип в философии // Чернышевский Н.Г. Избр. филос. сочинения в 4 т. – М.: Госполитиздат, 1951. – Т. 3. – С. 162-254.

16. Чернышевский Н.Г. Что делать? – М.: Дрофа, 2009. – 445 с.

Patlaichuk O. V. Rational egoism: the evolution of concepts and modern treatment

The author examines the evolution of the concept of "rational egoism". The essence of its interpretations in different historical periods are disclosed.

Key words: *rational egoism, self-interest, social interest, Aristotle, Helvetius, Chernyshevsky, Nietzsche, Ayn Rand.*